

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
Кафедра екологічної безпеки**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №5
з навчальної дисципліни
«ЗАПОВІДНА СПРАВА»
для курсантів і студентів 3-го курсу
спеціальності 101 «Екологія»

Тема 1.4: «Міжнародні природоохоронні території»

Мета лекції: проаналізувати систему природоохоронних територій світу та їх класифікацію згідно МСОП; з'ясувати необхідність збереження водно-болотних угідь та створення транскордонних природоохоронних територій, розглянути водно-болотні угіддя та транскордонні природоохоронні території в Україні.

План лекції (навчальні питання):

1. Природоохоронні території світу: роль у збереженні видового та екосистемного біорізноманіття. Міжнародна класифікація природоохоронних територій.
2. Водно-болотні угіддя - міжнародні природоохоронні території.
3. Транскордонні природоохоронні території.

Навчальний час: 2 години.

Використані джерела:

1. Борисов В.А., Белоусова Л.С., Винокуров А.А. Охраняемые природные территории мира. Национальные парки, заповедники, резерваты. - М.: Агропромиздат, 1985. - 310 с.
2. Заповідна справа в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. - К.: Географіка, 2003. - 306 с.
3. Попович С.Ю. Природно - заповідна справа: Навч. посібник. – К.: Арістей, 2007. – 480 с.
4. Реймерс Н.Ф., Штильмарк Ф.Р. Особо охраняемые природные территории, М.: Мысль, 1978. – 295 с.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ЛЕКЦІЇ

1. Природоохоронні території світу: роль у збереженні видового та екосистемного біорізноманіття. Міжнародна класифікація природоохоронних територій

Система природоохоронних територій світу демонструє важливу глобальну тенденцію: на фоні посилення негативного антропогенного впливу практично у всіх куточках земної кулі, деградації й знищення природних екосистем, що супроводжуються вимиранням все більшого числа видів рослин і тварин та погіршенням якості довкілля, відбувається бурхливий розвиток національних і міжнародних систем територіальної охорони природи в більшості країн світу.

Міжнародне співробітництво, діяльність міжнародних природоохоронних організацій сприяли всесвітньому поширенню ідеї територіальної охорони природи, але національні й місцеві умови, унікальність окремих об'єктів, неоднаковий ступінь освоєності природних ландшафтів, особливості національних економік і розселення людей породили величезне розмаїття форм територіальної охорони природи.

На даний час на земній кулі створено понад 40 тисяч різного роду природоохоронних територій. Найменші з них мають площі в одиниці й десятки гектарів, найбільші вимірюються мільйонами гектарів. У більшості країн світу система природних резерватів різноманітна як за найменуванням категорій, так і за призначенням і ступенем використання. Це призвело до необхідності міжнародної стандартизації й уніфікації категорій природних резерватів.

Збір інформації та її аналіз щодо світової практики заповідання природних об'єктів здійснює міжнародна громадська організація – Міжнародний союз охорони природи (МСОП).

Згідно з класифікацією природоохоронних територій МСОП (1994 р.), яка є найбільш визнаною серед інших міжнародних класифікацій, у ній виділено 3 групи і 10 категорій природних резерватів. Встановлені й територіальні обмеження на площу природних резерватів. Вимогам МСОП відповідають, як правило, території площею понад 1000 га. Виняток становлять лише деякі, здебільшого острівні, екосистеми, для яких допускається менша площа.

До першої групи віднесено 4 основних категорії.

I. Повний (науковий) резерват (*strict reserve*) - призначений для збереження процесу природної еволюції угруповань і видів рослин і тварин у наукових та освітніх цілях і з метою стеження за станом природного середовища, підтримання генофонду організмів у стані розвитку. На території повних резерватів виключається будь-яка господарська і рекреаційна діяльність, регуляційні заходи і втручання в хід природних процесів. Допускається лише використання для наукових досліджень. У зарубіжних країнах такі резервати займають дуже невеликі площі і часто входять до складу природоохоронних територій із складною структурою.

В Україні, цій категорії відповідають природні заповідники.

II. Національний парк (*national park*) – велика територія, призначена для збереження унікальних і еталонних зразків природи і біотичних угруповань, генетичних ресурсів, рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин для підтримки стабільності й різноманітності біосфери, збереження природних і мальовничих ландшафтів у наукових, освітніх і рекреаційних цілях. Таким чином, національні парки мають два основних напрямки діяльності - природоохоронний і рекреаційно-туристичний. Для того, щоб їх узгодити, сумістити інтереси охорони природи і відпочинку людей, проводиться функціональне зонування території парку.

В Європі перший національний парк був створений у Швеції в 1909 році.

III. Пам'ятка природи (*nature memorial*) – територія, призначена для збереження унікальних, рідкісних, естетичних та пов'язаних з природою культурних цінностей. Створюються на достатніх площах для естетичної насолоди людей у районах з унікальними витворами природи (водоспади, печери, кратери, гейзери, каньйони тощо). У галузі природно-заповідної справи термін "пам'ятка природи" вперше запропонував О. Гумбольдт в 1799-1804 роках. Зміст цієї категорії в багатьох країнах має свої особливості. Резервати цієї категорії найбільш поширені у Західній Європі, США і Канаді. "Пам'ятки природи" в Україні не відповідають вимогам МСОП до резерватів даного типу.

IV. Природний (керований, частковий) резерват (*nature reserve*) - природоохоронна територія, яка виділяється з метою збереження для спеціального управління (ціленаправленого використання) окремими популяціями видів чи їх місцезнаходженнями. Тут допускається певного рівня діяльність людини. Головними видами управління є наукові дослідження, освіта, просвіта та екологічний моніторинг. До складу таких територій часто відводять місця міграцій, розмноження тварин, деякі водно-болотні угіддя, коралові рифи, естуарії тощо, площа яких визначається потребами існування популяцій видів. З метою регулювання процесів чисельності популяцій використовують спеціальні для менеджменту біотехнічні заходи.

Одна з найпоширеніших у світі категорій природних резерватів, які поділяються в залежності від пріоритетних об'єктів охорони на ботанічні, фауністичні, лісові, ландшафтні та ін. Резервати цієї категорії займають великі площі в розвинутих країнах світу. В класифікації природно-заповідного фонду України цій категорії цілком відповідає зміст заказників.

У другій групі представлені категорії, які не мають спеціального природоохоронного призначення, але виконують низку середовищезахисних і ресурсоохоронних функцій.

Категорія V. Наземний чи водний охоронний ландшафт (*Protected Landscape/Seascape*) – природоохоронна та рекреаційна територія (акваторія) з ландшафтами переважно високої пейзажної цінності, багатим біотичним і ландшафтним різноманіттям, чітко вираженими екологічними, естетичними та культурними особливостями. Створюється для охорони, яка забезпечить протікання еволюційних процесів у природних комплексах, підтримання гармонійної взаємодії природних і культурних цінностей ландшафтів,

забезпечення попередження негативних впливів, традиційного природокористування місцевого населення (риболовля, скотарство, садівництво, бджільництво тощо). В класифікації природно-заповідного фонду України змісту цієї категорії цілком відповідають регіональний ландшафтний парк, ботанічний сад, дендрологічний парк, зоологічний парк і в деякій мірі парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва.

Категорія VI. Територія управління природними ресурсами (*Managed Resource Protected Area*) – велика природоохоронна територія, яка виділяється для довготривалої охорони, традиційного і сучасного збалансованого, контрольованого використання і постійного відтворення природних ресурсів і біорізноманіття, переважно незмінених екосистем, збереження культурних традицій і способу життя місцевого населення (по суті це території резервацій і поселень аборигенних народів Америки і Австралії).

Категорія VII. Антропологічний резерват (*Anthropological Reserve*). Створюється для збереження історичних антропологічних цінностей природи, умов проживання популяцій унікальних, рідкісних та вимираючих корінних етносів, відтворення їх генофонду, забезпечення умов для їх традиційного ведення господарства тощо.

Категорія VIII. Територія багатопільового використання (*Multipurpose Usage Protected Area*). Створюється як зразок для різностороннього, здебільшого екологічно збалансованого, розвитку соціально-економічної сфери в природокористуванні та природовідтворенні, виваженого і невиснажливого ведення господарства.

До третьої групи відносяться території міжнародного значення - біосферні резервати і ділянки всесвітньої спадщини, що виділяються відповідно з принципами міжнародних угод. Сюди ж належить система водно-болотних угідь міжнародного значення згідно з Конвенцією, прийнятою в Рамсарі.

Категорія IX. Біосферний резерват (*biosphere reserve*) - відносно нова категорія в системі заповідних територій, яка була обґрунтована Комісією ЮНЕСКО в 1972 р. "Людина і біосфера" (Man and Biosphere, MAB). Оригінальність ідеї створення біосферних резерватів (БР) полягає в тому, щоб їх мережею охопити всі біогеографічні регіони Землі, зберегти біологічну й ландшафтну різноманітність нашої планети, сприяти гармонізації взаємовідносин людини і природи. Підставою для розробки мережі БР стало схема біогеографічного районування Землі, яка була розроблена за дорученням МСОП М.Удварді і включає 193 регіони.

На відміну від класичних заповідників та національних парків, БР включають не лише природні, незаймані антропогенним впливом екосистеми, але й господарські угіддя з населеними пунктами. Севільська конференція ЮНЕСКО в 1995 році сформувала стратегію і прийняла Положення про біосферні резервати. Згідно з прийнятою Севільською стратегією (*Biosphere reserves 1995*) БР повинні виконувати такі функції:

1) збереження природного і напівприродного різноманіття, захист генетичних ресурсів, видів екосистем і ландшафтів;

2) формування моделей менеджменту землі та підходів до сталого розвитку регіонів на основі відповідного наукового та матеріально-технічного забезпечення;

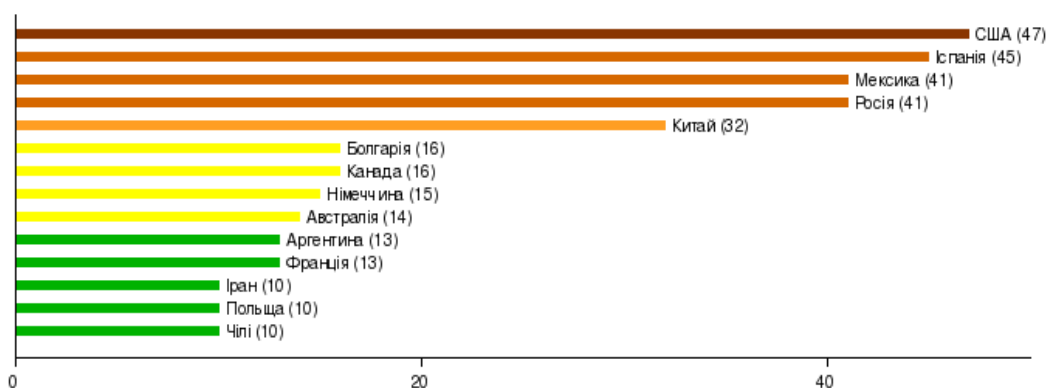
3) проведення наукових досліджень та комплексного моніторингу на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях, підтримка освітніх та навчальних проектів.

На даний момент (2013 рік) у світі існує 621 біосферний резерват в 117 країнах по цілому світі, в тому числі 12 транскордонних об'єктів.

Динаміка кількості біосферних резерватів у світі

Рік	Кількість біосферних резерватів	Кількість країн учасниць
1976	59	8
1981	200	55
2009	533	107
2013	621	117

Країни на території яких нараховується більше ніж 10 заповідних резерватів.

Категорія X. Об'єкт Світової природної спадщини (world nature heritage sites) - це природоохоронні території різних категорій, які оголошуються об'єктами особливого значення згідно з Конвенцією про всесвітню культурну і природну спадщину і отримують відповідний сертифікат ЮНЕСКО. В них охороняються унікальні природні утвори, екосистеми і ландшафти планети. Такий статус мають, наприклад: національний парк Дурмітор (Югославія) - найглибший у Європі річковий каньйон; найбільші неторкані масиви дощових тропічних лісів у Західній Африці - Тай-Сасандра (Кот-д'Івуар) і Джа (Камерун); деякі національні парки країн Південної і Східної Африки, де охороняється багатий тваринний світ африканських саван; 10 національних парків США - у Скелястих горах, Апалачах, в Каліфорнії (ліси з мамонтового дерева) і на Алясці; останні великі масиви тропічних лісів Центральної Америки з унікальним різноманіттям флори й фауни - Ріо-Платано (Гондурас), Амістад (Коста-Ріка), Дар'єн (Панама); Великий Бар'єрний риф біля узбережжя Австралії та ін. На 1993 р, ділянками всесвітньої

спадщини були проголошені 100 природних резерватів загальною площею понад 100 млн.га (World Resources, 1994-95).

2. Водно-болотні угіддя - міжнародні природоохоронні території

Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (відома під назвою “Рамсарська конвенція” за назвою міста заснування - Рамсар, що в Ірані) розпочала свій відлік 2 лютого 1971 року. **2 лютого - Всесвітній день водно-болотних угідь.**

Початкова мета угоди – зберегти водно-болотні угіддя, як середовище для водоплавних птахів. Поступово мету Конвенції було розширено і зараз вона охоплює всі аспекти збереження та збалансованого використання водно-болотних екосистем, цінних для збереження біологічного різноманіття та забезпечення існування людини.

Мета конвенції - припинити втрати водно-болотних угідь та зберігати існуючі. Завданням конвенції є привернути увагу до проблем водно-болотних угідь та раціонального використання ресурсів.

29 жовтня 1996 року після схвалення Верховною Радою України відповідного Закону Україна поновила своє членство і входить в число 163 країн - Договірних Сторін Конвенції. Керівним органом Конвенції є Конференція Договірних Сторін, яка проводить свої наради один раз на три-чотири роки. Остання – 11-а нарада Конференції Договірних Сторін відбулася в Румунії у липні 2012 року.

Згідно із статтею 1 Конвенції *під водно-болотними угіддями розуміють райони маршів, боліт, драговин, торфовищ або водойм - природних або штучних, постійних або тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонкуватих або солоних, включаючи морські акваторії, глибина яких не перевищує шість метрів.* Для визначення угідь, які можуть бути заявлені до спеціального Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення, розроблені критерії, серед яких: типовість та унікальність екосистем для біогеографічного регіону, цінність угіддя для підтримання біологічного різноманіття регіону, існування ендемічних, рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, місце регулярного перебування понад 20 тис. водних птахів, або важливе місце для нересту, нагулу і зимівлі місцевих видів риб тощо. Кожна країна - Договірна Сторона Конвенції має заявити до Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення принаймні одне своє угіддя і взяти його під охорону.

У даний час зазначений Перелік включає 2065 водно-болотних угідь загальною площею 197,4 млн. га. Серед них і наші 33 водно-болотні угіддя міжнародного значення загальною площею біля 678 тис. га. З них 22 водно-болотних угіддя отримали статус міжнародних у 1995 році, а в 2004 році Бюро Рамсарської конвенції прийняло рішення про надання міжнародного статусу ще 11 водно-болотним угіддям України, які знаходяться у межах територій природно-заповідного фонду України.

Необхідно відмітити, що у 2011 та 2012 році були прийняті розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 № 147-р та від 21.09.2011 № 895-р, від 24.10.2012 № 818-р про погодження надання 19 водно-болотним угіддям України статусу водно-болотних угідь міжнародного значення. Відповідні матеріали надіслано до Секретаріату конвенції для включення зазначених угідь до Переліку водно-болотних угідь міжнародного значення.

3. Транскордонні природоохоронні території

У другій половині ХХ століття МСОП, Програмою ЮНЕСКО "Людина і біосфера", Програмою ООН щодо довкілля (UNEP) та іншими міжнародними природоохоронними організаціями порушено питання про розширення різних форм екологічної співпраці у транскордонних регіонах. Однією із пріоритетних форм такої співпраці є територіальна охорона природи шляхом створення транскордонних заповідних об'єктів – національних природних та ландшафтних парків, біосферних заповідників (резерватів) тощо.

На потребу екологічної співпраці у транскордонних регіонах наголошувалося також на міжнародному самміті по охороні довкілля в Ріо-де-Жанейро (1992), в Йоганнесбурзі (2002) та інших форумах. Вагоме екологічне значення щодо потреби формування міжнародних заповідних територій мають міжнародні Конвенції про біологічне різноманіття (1990), Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979 р.) Рамсарській Конвенції (1971) що стосується охорони водно-болотних угідь, Бернській Конвенції про охорону флори, фауни і природного середовища, прийнятої (1979 р.), в якій, зокрема, рекомендується створення Смарагдової мережі "територій спеціального збереження".

Створення міждержавних природно-заповідних територій є важливим аспектом діяльності МСОП. Нині в світі в 113 країнах існує близько 160 міждержавних природно-заповідних територій, із них більше половини – в країнах Європи, де багато невеликих за площею країн і відповідно багато кордонів.

Міждержавні природно-заповідні території мають важливе значення для охорони біорізноманіття на території сусідніх країн і в цілому. При цьому послаблюється так званий "острівний ефект" відокремлених природно-заповідних територій, потрапляють під охорону більші, отже, і більш життєздатні популяції, створюються умови для міграції тварин. Полегшується проведення реінтродукції тварин, особливо великих хижаків, яким потрібна площа. Прикордонні території з охоронним режимом можуть мати спільний банк насіння та розсадник рідкісних видів, які підтримуються людиною. В міждержавних природно-заповідних територіях об'єднуються зусилля країн в боротьбі з пожежами, браконьєрами, незаконною торгівлею, насамперед, рослинною та тваринною сировиною. Великі переваги у цих територіях в розвитку туризму, в екологічному вихованні, поширенні інформаційних матеріалів. Статус біосферного резервату для прикордонних територій підвищує їх імідж у світі.

Європейські держави приділяють велику увагу екологічній значущості міждержавних природно-заповідних територій. Вони є тими "вузлами", які з'єднують між собою екологічні мережі різних країн. Вони у Всеєвропейській екомережі виконують одночасно роль центрів та екокоридорів. При створенні міждержавних природно-заповідних територій здійснюється співробітництво країн, які їх заснували, у організаційному, науковому, еколого-просвітницькому та інших аспектах.

Для України, яка розташована у Центрально-Східній Європі, і межує із сімома державами та має з ними у транскордонних зонах ряд спільних природоохоронних завдань, особливо актуальною є міжнародна екологічна співпраця. Так, на Заході на кордоні з Польщею, Словаччиною та Румунією розташована Карпатська гірська система, на кордоні з Польщею знаходяться Розточчя та Західне Полісся з оригінальними лісовими й болотними ландшафтами. На півночі лісові ландшафти України межують із лісовими масивами Білорусії та Росії. У пониззі Дністра на прикордонній території з Молдовою збереглися цінні у науково-природничому відношенні транскордонні ландшафти варті спільної охорони. В Україні беруть початок такі водні артерії міждержавного значення як Уж, Латориця, Тиса, Західний Буг, Дністер, через її територію протікає Дніпро, що бере початок у Росії й протікає через Білорусь. У басейнах цих річок є також ряд спільних екологічних проблем.

Нині в Україні вже створено декілька міждержавних природно-заповідних територій, які є біосферними резерватами. Перший з них був створений в Карпатах у 1999 р. Національний природний парк "Ужанський" та Надсянський регіональний ландшафтний парк увійшли до складу першого у Центральній Європі трilaterального українсько-польсько-словацького біосферного резервату "*Східні Карпати*". В рівнинній частині України створений Дунайський біосферний заповідник, який входить до складу міждержавного українсько-румунського біосферного резервату "*Дельта Дунаю*". В 2002 р. був затверджений ЮНЕСКО українсько-польський біосферний резерват "*Західне Полісся*", до якого увійшли з українського боку Шацький національний природний парк, а з польського – Поліський парк народовий (національний) та три прилеглих регіональних ландшафтних парки.

Уже нині проводиться робота по створенню нових транскордонних природоохоронних територій. До перспективних належать ділянки "Розточчя", "Прип'ять-Стохід", "Брянські та Старогутські ліси", "Марамороські гори", "Притисянська низовина". Перспективною природоохоронною територією у прикордонній українсько-угорській зоні є *Притисянська низовина, зокрема басейн Латориці*.

Прикордонним територіям, як правило, властиве високе біорізноманіття. Тому організація цих територій матиме значний вплив на збереження різноманіття в різних природних регіонах України. Схема розташування існуючих та перспективних транскордонних природоохоронних територій наведена на рис.1.

Рис. 1. Існуючі та перспективні транскордонні природоохоронні території

Контрольні запитання:

1. В яких міжнародних конвенціях наголошується на значенні формування міжнародних заповідних територій?
2. Які екологічні проблеми вирішуються при створенні транскордонних природоохоронних територій?
3. Які категорії природоохоронних територій належать до першої групи в міжнародній класифікації?
4. Назвіть існуючі та перспективні транскордонні природоохоронні території в Україні.
5. Які основна мета збереження водно-болотних угідь?

Лекцію уклала:
 доцент кафедри екологічної безпеки
 к.с.-г.н., доцент

Н.М. Гринчишин